

Azzam ve Bin Ladin İlişkisi Bağlamında Şiddetin Yöntem ve Kapsamının Şekillenmesi

"Cihad" ya da "küresel cihad" gibi kavramların gerekli özen gösterilmeksizin kullanılması, özellikle de terörle eşitlenerek kullanımı pek çok açıdan sorunlara sebebiyet vermektedir. Öncelikle cihad hem kadim hem de güncel literatüre bakıldığında oldukça kapsamlı ve dolayısıyla yalnızca silahlı mücadeleye indirgenemeyecek bir kavramdır.

Göktuğ SÖNMEZ

Abdullah Azzam ile Usame bin Ladin arasındaki bağ hem "küresel cihad" hem de bugün hareket içerisinde dönem dönem ortaya çıkan fikir ayrılıklarına ışık tutması bağlamında oldukça önemlidir. Bu ikilinin ilişkisine ve bugüne yansımalarına değinmeden önce kavram kargaşasına ışık tutmak için kısaca bazı kavramlara değinmek önemlidir.

"Cihad" ya da "küresel cihad" gibi kavramların gerekli özen gösterilmeksizin kullanılması, özellikle de terörle eşitlenerek kullanımı pek çok açıdan sorunlara sebebiyet vermektedir. Öncelikle cihad hem kadim hem de güncel literatüre bakıldığında oldukça kapsamlı ve dolayısıyla yalnızca silahlı mücadeleye indirgenemeyecek bir kavramdır, hele terör eylemlerini gösterecek biçimde kullanılması daha da sorunludur. Böylesi bir kullanım hem kendi değer manzumeleri içerisindeki böyle bir kavrama saldırı dolayısıyla kitlelerin radikalleşmesine hem de en meşru şartlardaki kendini savunma refleksini dahi her dönemde terörizmle eşleme gibi sorunlara yol açabilecektir. Ayrıca kavram bu kullanımla –aynı terörizm kavramında

olduğu gibi– dönemsel ve çıkar odaklı farklı kullanımlara da açık hale gelmektedir ki, bunun en net örneklerinden biri daha sonra bir kısmı da el-Kaide'nin içerisinde yer alacak güçlerin Sovyet işgal girişimi sürecinde "mücahidler" olarak pozitif propagandasının yapılmasıdır.

Afganistan'dan sonra "mücahit" kavramının zamanla terk edilerek yerine uluslararası toplum ve akademi tarafından "cihatçı" kelimesinin tercih edilmesi bağlamında, pejoratif kullanım da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kavramsal sıkıntıları göz ardı ederek çalışmalarına birebir çeviri kavramları ithal eden kişilerin de sorumluluğu olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla denebilir ki böylesi bir kullanım tarzı hem radikalleştirici etkiye haiz hem fazlasıyla indirgeyici ve yanlış hem de dış müdahalelere tepki gösteren her hamleyi terörizmle eşitleme potansiyeli barındıran bir tutum olarak karşımızdadır.

Bu kısa kavramsal değerlendirmeyi yaptıktan sonra bu bağlamdaki kavramsal sorunlara karşın hem kendisini öyle nitelemesi hem de uluslararası kamuoyu tarafından bu şekilde değerlendirilmesi hasebiyle "küresel cihad" ve içerisindeki

Azzam-bin Ladin ilişkisi büyük önem arz etmektedir.

Abdullah Azzam ile Usame bin Ladin'in yolları Sovyetlerin işgalinden önce birbirine değecek biçimde yaklaşmaktaydı. Filistinli olan Azzam (1941-1989) (burada İsrail politikaları ve yıllar içerisinde biriken kişisel ve toplumsal öfkenin önemini Azzam'ın sonraki adımları bağlamında unutmamak gerekir) hocalık yaptığı Cidde'deki görevinden, oraya gelen ve Körfez'den "Afgan cihadı"na finansal destek arayan kişilerle tanıştıktan sonra ayrıldı ve bu savaşa daha doğrudan destek vermek üzere Pakistan'a hareket etti.

Düşünce sistematığı İbn Teymiyye ve Seyyid Kutub gibi figürlerin düşüncelerinden büyük oranda etkilenmiş olan Azzam burada Suudi Arabistan tarafından fonlanan İslamabad İslami Üniversitesi'nde hocalığa başlarken aynı zamanda da Mekteb-i Hizmet'i kurdu ve bu yolla hem Afgan cihadına fon aktarımını hem de yeni katılacak savaşçıların Afganistan'a geçişini organize etme işlerini yürüttü.

Cihad Kervanı ve İslam Topraklarını Savunmak eserleri Azzam'ın halen oldukça büyük kitlelere

erişen eserlerinden en önemlileri olarak öne çıkmaktadır. Azzam'ın bu somut çabalarının ötesinde sonraki yıllarda "küresel cihad" olarak adlandırılacak ve temelleri bu yıllarda atılan fikrîsel altyapıya yaptığı katkılar da büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda özellikle Azzam'ın cihad anlayışı oldukça önemlidir. Öncelikle Azzam "küçük cihad-büyük cihad" ayrımını ortaya koyan ve nefis ile yapılan mücadeleyi büyük cihad olarak niteleyen hadis-i şerifin –ve bu minvalde Tirmizî, İbn Neccâr ve Deylemî gibi önemli âlimlerin eserlerinde yer verdiği benzer hadis-i şeriflerin– sahih olmadığını öne sürmekte ve bunun diğer yazılı metinler ve gerçeklikle bağdaşmadığını ifade etmektedir.

Kadim fıkhi yorumlar –Medine'de İslam Devleti kurulması akabinde cihad noktasındaki emirlere bakarak– cihadın devlet tarafından ilan edildiği takdirde meşru olacağını, aksi durumlarda bireylerin şiddet içeren eylemlerinin büyük bir haram olan fitneye yol açabileceğini ileri sürerken, Azzam, cihad için devlet ya da devlet başkanına gerek olmadığını, Müslüman dünyada hilafetin ilgasını müteakip bir otorite kalmadığını, dolayısıyla bireysel olarak cihadın –namaz, oruç gibi– farz olduğunu öne sürerek bireylerin kendi inisiyatifleriyle cihad edebileceğini ifade etti. Bu argümanı Azzam, hem kadim cihad anlayışından farklı bir yorum getirerek adım adım ortaya çıkan organize kitleye yeni bir düşünsel temel sundu hem de ileriki dönemlerde farklı ülkelerde bireysel ya da örgütlü olarak herhangi bir devlet meşruiyetine ihtiyaç duymaksızın gerçekleştirilecek eylemlerin önünü açtı.

Azzam'ın siviller konusundaki görüşleri de oldukça önemlidir. Bu bağlamda Azzam'ın *Cihad Ahkamı* kitabındaki değerlendirmeleri öne çıkmaktadır. Azzam'a göre müşrik ya da kafirlere yardım eden siviller yaş ve meslek gözetmeksizin öldürülebilir. Bununla birlikte inanç sistemi doğrudan İslam'a karşı ve Müslümanları ezmeye yönelik olan kişiler, sivil ve kadın olsa dahi öldürülebilir. İşte Azzam'ın sivillere dair bu görüşleri de ileriki dönemlerde sivilleri de içeren, çok daha ses getiren ve yüksek ölüm ve yaralı sayılarına sebebiyet veren pek çok eylemin referansı olarak kullanılacak bir zemin oluşturmuştur.

Diğer tarafta Uşame bin Ladin'in üzerinde hem düşünsel anlamda hem de organizasyonel olarak 80'lerde hızla ilerlemiş Azzam'ın büyük etkisi olmuştur. Ekonomi ve Kamu Yönetimi alanında lisans eğitimini Ciddede alırken Azzam'la tanışan bin Ladin bundan sonra 1980'lerin ilk yarısında Afganistan'a gitmiş ve Beytü'l-Ensar'ı kurmuştur. Azzam'ın Mektebi-Hizmet'inden belirli oranda farklılaşarak daha operasyonel maksatlarla kurulan bu oluşum, mücahitlerin eğitim almasını ve Sovyetlere karşı savaşa katılmasını sağlamak odaklı bir çalışma tarzı benimsemiştir. 1980'lerin ortalarında kendi eğitim kamplarını kuran bin Ladin aynı zamanda Afganistan'da savaşan kişilere dair veri tabanının oluşturulmasına da öncülük etmiş, bu da bugün bilinen adıyla el-Kaide'nin temel insan havuzunu oluşturma noktasında en sistemli çalışma olmuştur. Azzam ve "tek başına bir ümmet" olarak nitelediği bin Ladin'in finansal kaynak bulma ve yabancı savaşçıları etkileme kabiliyetleri ve bunları organize etme noktasındaki

başarılarının 80'lerin ikinci yarısında 20.000'e yakın savaşçıyı Afganistan'a çektiği iddia edilmektedir. Azzam'ın 1988'de yazdığı bir makalede örgütlü mücadeleyi savunması ve el-Kaide el-Sulbah ismini kullanmasından dört ay sonra el-Kaide bin Ladin tarafından Peşaver'de kurulmuştur.

1988'de ortaya örgütlü biçimde çıkan yapı açısından en önemli sorulardan biri hareketin fikir babası sayılabilecek Azzam ile örgütsel lider konumundaki bin Ladin arasındaki ilişkinin nasıl düzenleneceği, dolayısıyla hareketin hangi önderin fikir ve eylemleri doğrultusunda sahaya ineceğiydi. İşte bu noktada iki figür arasındaki sonuçları on yıllarca sürecek fikir ayrılığı da su yüzüne çıktı. Önceki yazılarında sık sık ülkelerini İslami kurallara göre yönetmeyen liderlere karşı sert ifadeler kullanan ve bu liderleri –yine İbn Teymiyye referansı üzerinden– Moğol idarecilere benzeten, dolayısıyla bunlara karşı mücadele gereği üzerinde duran Azzam bir zamanlar Müslümanların hâkimiyeti altında olan ancak hâlihazırda gayrimüslimler tarafından idare edilen ve/veya işgal tehdidi altında olan Afganistan, İsrail ve Kafkasya gibi toprakların öncelikli hedef olmasını savunurken, bin Ladin açısından öncelikli hedef –Suud rejimine de duyduğu öfkenin etkisiyle– dinî kaidelere bağlı olmayan yönetimler sürdüren, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin liderleri ve rejimleri idi. Bu fikir ayrışması daha sonraki yıllarda görülecek yakın ve uzak düşman seçimi arasındaki fikir ayrışmalarının da bir benzeri ve belki de öncüsü olarak kabul edilebilir.

Azzam'ın iki oğluyla 1989'da bir suikast sonucu hayatını kaybetmesi

olayında, Azzam ile bin Ladin arasındaki ayrışmadan kaynaklanıp kaynaklanmadığı, dolayısıyla örgüt üzerinde liderliğini ve fikir ayrılığı noktasındaki pozisyonunu kabul ettirmek isteyen bin Ladin'in dahil olup olmadığı sorusu bugüne değin pek çok soru işareti doğurmuştur. Bahsi geçen fikir ayrışmasının yanında Azzam'ın Hizb-i İslami'nin düşmanı konumunda olan Ahmed Mesud'a silah sevkiyatı fikrinin bin Ladin tarafından öfkeyle karşılanması tezi de öne sürülmüştür. Bununla birlikte Azzam suikastında KGB'den CIA, ISIS, MOSSAD, Ürdün istihbaratı ve KHAD'a kadar pek çok farklı istihbarat örgütünün dahil olduğuna dair farklı görüşler mevcuttur. Bugüne değin bu suikastın faili netleşmiş değildir.

Eylemsel sonuçlara bakıldığında ise el-Kaide'nin ilk dönem saldırılarında bin Ladin çizgisinin etkilerini görmek mümkündür. el-Kaide ilk saldırısını Aden'de (Yemen) buradan Somali'ye gidecek olan ABD askerlerine yapmış, akabinde bu saldırıyı Nairobi ve Darüslam'daki ABD elçiliklerine yapılan saldırılar ve Bali saldırısı gibi eylemler izlemiştir. Bununla beraber yine erken dönemde el-Kaide bağlantısı soru işaretli olan 1993'teki ilk Dünya Ticaret Merkezi saldırısı, 11 Eylül saldırısı ve takip eden Londra ve Madrid eylemleri örgüt ve liderlik içerisinde uzak ve yakın düşman arasındaki tercihin muğlaklaştığını ya da kabiliyet artışıyla beraber "cepheler"inin çoğaldığını göstermiştir. Bu dönüşümde Afganistan ve Irak'a yapılan dış müdahalelerin etkisinin büyüklüğü de göz ardı edilemez.

Müslüman nüfus çoğunluğuna sahip olan ülkelerin özellikle 19. yüzyıl sonrasında içinde

bulduğu durumun zaman içerisinde doğrudan dışarıdan askeri müdahalelerle daha fazla rahatsız edici hale geldiği ve öfkenin boyutunun bu müdahalelerdeki gayri insani hamleler neticesinde ciddi oranda tırmanışta olduğu bir dönemde Afganistan'da Sovyet müdahalesi ve ABD'nin Filistin politikaları bağlamında Müslümanları ciddi anlamda rahatsız eden İsrail'e desteği gibi konular "küresel cihad"ın örgütlenmesi için verimli bir zemin oluşturmuştur. Buna ilaveten kişisel, yapısal ve toplumsal motivasyonların da etkisiyle oluşan ciddi insan kaynağı, daha sonra farklı coğrafi noktalarda örgütlenecek daha küçük birimler için bir "danışma ve idare merkezi" ve gevşek yapılı bir ana karargâh konumunda olacak olan el-Kaide'nin doğuşuna imkân vermiştir. Bu süreçte ise sonraki dönemde hem el-Kaide'nin eylem tarzını belirleme noktasında etkili olan hem el-Kaide ile IŞİD ayrışmasının sebeplerinden biri olan hem de bu iki örgüte biat edecek dünyanın farklı bölgelerindeki örgüt ve hücrelerin eylem tarzındaki ayrışmalara neden olan yakın ve uzak düşman ikileminin köklerini 80'lerin ikinci yarısında Azzam ile bin Ladin arasında su yüzüne çıkan ayrışmada bulmak mümkündür. İlerleyen on yıllarda yeni stratejist ve ideologlar eliyle uzak düşmana yönelen eylemlerini artıran el-Kaide bununla beraber yakın düşman olarak gördüğü çoğunluğu Müslüman nüfuslu ancak idaresi İslami temellere dayanmayan ülkelere de yönelmiştir. IŞİD açısından da benzer bir dönüşümü Irak, Suriye ve Libya'da yerel mücadeleye önem vermekle beraber uzak düşmana saldırı noktasında Avrupa ve ABD'de eylem yapma

İlerleyen on yıllarda yeni stratejist ve ideologlar eliyle uzak düşmana yönelen eylemlerini artıran el-Kaide bununla beraber yakın düşman olarak gördüğü çoğunluğu Müslüman nüfuslu ancak idaresi İslami temellere dayanmayan ülkelere de yönelmiştir.

potansiyelini artırma ve ses getiren eylemler gerçekleştirme iradesini görmek mümkündür. Zaman zaman doğrudan bağlantılı olmayan eylemlerin üstlenilmesi ya da küçük hücre yapılarının böylesi eylemlerinin "tebrik" edilmesi de bu bağlamda düşünülebilir. Dolayısıyla ister Azzam-bin Ladin ayrışmasında olsun ister daha sonra Zerkavi-Zevahiri ayrışmasında, ister IŞİD'in adım adım doğuşunda ve Bağdadi'nin biat bozuşunda olsun temel ayrışmanın bu düşünsel kırılmayla birlikte –hatta belki daha ziyade– bir liderlik ve otorite mücadelesi olduğunu iddia etmek yersiz olmayacaktır. Zira özellikle 2001 sonrasında görüldüğü üzere yakın ve uzak düşman seçimi noktasındaki tercihler, dönemsel değişikliklere tabi olmuş ve örgütlerin "uzak düşman"a karşı eylem kapasitesinin artması ve yeni eleman kazanımıyla doğru orantılı biçimde iki hareket tarzını eş zamanlı benimseme yönünde de neticeler doğurmuştur. ○

Dr., ORSAM Misafir Araştırmacı